

Gabriela Lubelcová: Kriminalita ako spoločenský fenomén. Úvod do sociologicky orientovanej kriminológie

Bratislava: Veda 2009, 212 s. ISBN 978-80-224-1051-9

Zdalo by sa, že recenzovaná publikácia je v kontexte slovenskej sociológie úvodným dielom venovaným sociologickým aspektom kriminality. I pri širšom uvažovaní o historickej zakotvenosti skúmania problematiky sociálnych deviácií v slovenskej sociológii sa na prvý pohľad nezdá, že by bola práve táto problematika dominantná. Neznamená to však, že by tu nebola prítomná už od počiatkov vývoja sociológie na Slovensku. Už rukopis Jána Lajčiaka *Slovensko a kultúra* či monografia Alojza Churu *Slovensko bez dorastu?* možno pokladať za zakladateľské práce z oblasti sociológie sociálnych deviácií na Slovensku. V predchádzajúcom období komunistického režimu však z pochopiteľných príčin nebolo vo všeobecnosti sociologické skúmanie sociálnych patológií a deviácií veľmi rozšírené.

V súčasnej slovenskej sociológii je azda najvýznamnejšou predstaviteľkou kriminologicko-sociologického skúmania sociálnych patológií Gabriela Lubelcová. Predmetom tejto recenzie síce je jej monografické dielo, ale považujeme za podnetné preskúmať i autorkine práce, ktoré napísaniu recenzovanej knihy predchádzali a významným spôsobom sú v nej obsiahnuté.

Zásadným prípravným textom pre ďalšie autorkine práce je štúdia *Formovanie východísk sociologickej interpretácie kriminality* (Lubelcová 1996a), ktorá ponúka vstupné zamyslenie sa nad touto problematikou. V štúdii sa pregnantne konštatuje, že sociológia je na skúmanie sociálnych patológií a kriminality nepripravená, pretože jej chýba adekvátna teória. V komunistickom režime sa totiž kriminalita pokladala za „...prežitok, pozostatok kapitalizmu, za odumierajúci, reziduálny jav.“ (335) Sociálne deviácie a kriminalita teda boli chápané ako individuálne zlyhanie. G. Lubelcová v tejto štúdii identifikovala dve základné úlohy, ktoré musí sociologické bádanie v oblasti kriminality splniť: analyzovať kriminalitu a jej sociálnu podmienenosť, ako aj analyzovať teoretické a interpretačné prístupy uznávaných západných sociologických teórií a konceptov sociálnej deviácie, sociálnej patológie a kriminality. Štúdia zároveň obsahuje i úvodný náčrt klasifikácii rozličných kriminologických teórií, pričom kladie dôraz na komplexnejšie a viacdimenzionálne vysvetľovanie etiológie kriminálneho správania.

Program nastolený v predchádzajúcej štúdii začala G. Lubelcová naplňovať v texte *Sociálna podmienenosť regionálnej diferencovanosti kriminality na Slovensku*. (Lubelcová 1996b) Ako už z názvu vyplýva, hlavným predmetom tejto analýzy bola spoločenská podmienenosť etiológie kriminality. Výsledkami tejto štúdie založenej na demografických, ekonomických a sociálnych dátach sú nielen triviálne zistenia, že kriminalita je najvyššia v najľudnatejších častiach Slovenska, ale i podrobná priestorová analýza a usporiadanie jednotlivých okresov do typov s vyššou, priemernou a nižšou kriminalitou. Takto roztriedené výsledky naznačili určitú spätosť marginalizovaných okresov s výskytom vyššej miery kriminality. Na druhej strane však štúdia hovorí i o určitej protikladnosti etiológie kriminality,

pričom hlavne násilná trestná činnosť nemá príliš výraznú väzbu na sociálnu depriváciu. Súvislosť sa prejavovala skôr v kontexte etnickej príslušnosti, pričom autorka vyslovila dôveryhodný predpoklad, že k maďarskej etnickej príslušnosti sa výrazne hlásili najmä Rómovia. V súvislosti s rómskou kriminalitou autorka vyslovila stále aktuálny názor, že: „...signalizácia tejto prepojenosti by mala byť predovšetkým impulzom pre riešenie sociálnych problémov tohto etnika, nie tvorby odsudzujúcich postojov“. (583) Pri uvažovaní o príčinách majetkovej kriminality je jedným zo záverov štúdie, že tu platia tak tradičné hypotézy o ťaživej sociálnej situácii a sociálnych problémov ako tlaku na kriminogénnosť správania, ako aj distribúcia príležitostí. Kriminalitu tak môžu produkovať sociálne ohrozenia, ako aj príznaky sociálno-ekonomickej prosperity.

V štúdiu *Základné trendy a riziká vývoja kriminality na Slovensku 1989 – 1999* (Lubelcová 1999) sa výraznejšie podarilo splniť i ďalšiu časť autorkinho sociologického programu: aplikovanie teoretických a interpretačných prístupov západných sociológov na slovenskú sociálnu realitu. G. Lubelcová tu načrtla tri komplementárne schémy vysvetľujúce kriminalitu v kontexte spoločenskej transformácie. Prvou schémou je chápanie kriminality ako produktu sociálnej dezintegrácie sprevádzajúceho sociálne zmeny najmä takého zásadného rozsahu, akým je spoločenská transformácia. S takouto výkladovou schémou pracoval i ďalší mimoriadne plodný autor z oblasti sociálnej patológie Peter Ondrejko, ale výraznejší teoreticko-empirický podklad jej neskôr poskytol svojimi výskumami spoločenskej anómie ďalší člen Katedry sociológie FF UK Juraj Schenk. Ďalšou schémou vysvetľujúcou prudký nárast kriminality je jej chápanie ako racionálnej voľby adaptačnej stratégie sociálnych aktérov. Táto schéma sa opiera o interpretáciu kriminálneho správania pomocou teórie racionálnej voľby, ako i o Mertonovu interpretáciu deviantného správania ako adaptačnej stratégie sociálneho správania. V poslednej vysvetľujúcej schéme je kriminalita chápaná ako rutinná činnosť spätá s každodennosťou spôsobu života. Na tejto rozsahom síce nevelkej, ale o to obsahovo podnetnejšej štúdiu treba oceniť i uvažovanie proti prúdu prevládajúcej optimistickej vízie spoločenskej transformácie v slovenskej sociológii v 90. rokoch 20. storočia. Autorka totiž v závere štúdie konštatuje, že: „...vývoj sociálnej patológie a kriminality nastoľuje nielen otázku sociálnych súvislostí, dôsledkov či nákladov spoločenskej transformácie, ale dokonca jej smerovania a osudu“. (501)

Štúdia *Alternatívne tresty v kontexte stratégií spoločenskej regulácie kriminality (od trestajúcej k obnovujúcej trestnej spravodlivosti)* (Lubelcová 2005) analyzuje zmeny v trestnej politike, ktoré sa uskutočnili v posledných desaťročiach v zahraničí. Osobitná pozornosť je tu venovaná konceptu restoratívnej spravodlivosti predstavujúcemu alternatívny model trestnej spravodlivosti, ktorý sa primárne zameriava nie na potrestanie páchatel'a, ale na odstránenie škodlivých následkov činu. Takáto restoratívna spravodlivosť je súčasťou stále viac sa presadzujúcich alternatívnych sankcií. Príkladom iných (nerestoratívnych) alternatívnych sankcií môžu byť elektronické monitorovanie či peňažné tresty. Osobitnú pozornosť autorka upriamuje na možnosti používania restoratívnej spravodlivosti u detí a

mládeže. Štúdia bola publikovaná tesne pred veľkou rekodifikáciou trestného zákona (platný od roku 2006), v ktorom sa v istej miere posilnilo i alternatívne trestanie. Ostáva tak vedeckou výzvou analyzovať, ako sa tieto alternatívne modely trestania uplatňujú v praxi a ako sa v podmienkach slovenskej spoločnosti a slovenskej justície osvedčili.

Komplexným zavŕšením dlhodobej vedeckej práce G. Lubelcovej v oblasti sociálnych patológií a kriminality je vedecká monografia *Kriminalita ako spoločenský fenomén. Úvod do teoreticky orientovanej kriminológie*. Okrem zhrnutia dovtedajšej autorkinej sociologickej tvorby ponúka i pokus o vlastnú syntézu a konceptualizáciu kriminality ako spoločenského fenoménu.

V prvej kapitole sa autorka zaoberá vymedzením kriminality, ako i možnostiam jej skúmania. Tu považujem za významné pripomenúť, že v texte sa veľmi správne zdôrazňuje komplexnosť a multidisciplinárnosť skúmania kriminality.

Druhá kapitola je zameraná na problematiku sociálnej etiológie, pričom táto téma je leitmotívom nielen tejto publikácie, ale i celej sociologickej spisby autorky k problematike kriminológie. Venuje sa tu pozornosť rozličným teóriám vysvetľovania kriminality. Osobitná pozornosť je zameraná na teórie sociálnej podmienenosti kriminality, pričom autorka preberá koncept o tzv. „veľkej trojke“ hlavných sociologických teórií kriminality, ktorými sú: teória sociálnej kontroly, teória sociálneho napätia a teórie diferencovaného združovania (subkultúr). Azda trochu koncepčným problémom textu je, že pri takto roztriedených hlavných teoretických perspektívach by nemala byť súčasťou kapitoly o kriminologických teóriách hlavného prúdu podkapitola o predovšetkým individualistickej teórii racionálnej voľby. Pokladám ju skôr za alternatívu k uvedenej „veľkej trojke“, ktorá sa sústreďuje na rôzne faktory spoločenského prostredia.

Tretia kapitola sa venuje fenomenológii kriminality, pričom za fenomenológiu sa v tomto kontexte pokladá empirické skúmanie javov (t. j. kriminality). G. Lubelcová tu nielen sumarizuje svoje doterajšie práce na túto tému, ale pridáva i ďalšie zaujímavé informácie napríklad o kriminalite v medzinárodnej perspektíve a v európskom porovnaní alebo o kriminalite detí a mládeže. V tejto kapitole vysoko hodnotím i pokus o sformulovanie základnej typológie páchatel'ov kriminality, pričom na základe definície jednotlivých etiologických typov páchatel'ov (osobnostne determinovaný páchatel', sociálne deprivovaný páchatel', situačne podmienený páchatel' a inštrumentálny páchatel') autorka navrhuje i rozličné formy prevencie.

Medzi zaujímavé zistenia pri analýze vývoja kriminality na Slovensku patrí napríklad poznatok, že prudký nárast kriminality po roku 1989 je zároveň sprevádzaný poklesom jej objasnenosti. Autorka tiež upozorňuje na diferencovanosť vo vývoji jednotlivých druhov kriminality, pričom rástla najmä majetková a ekonomická kriminalita. Azda trochu optimistickým zistením je, že po výraznom raste v 90. rokoch po roku 2002 klesá násilná trestná činnosť. Rast kriminality bol sprevádzaný rastom podielu prvopáchatel'ov v porovnaní s recidivujúcimi páchatel'mi a výrazným trendom je tiež rast podielu ženskej kriminality.

Mimoriadne podnetnou je práve podkapitola venovaná kriminalite žien, kde sa analyzuje vývoj ženskej kriminality na základe štatistík, ale nechýba tu ani hlbší pohľad na sociálne charakteristiky páchateliek na základe výskumu v ženskej väznici v Nitre-Chrenovej. Z výsledkov tohto výskumu vyplýva, že výraznejšiu kriminálnu minulosť ako rodičia páchateliek majú ich partneri, s ktorými respondentky žili pred nástupom výkonu trestu. To vedie k hypotéze, že práve partneri páchateliek môžu mať výraznú iniciačnú funkciu pre páchanie trestnej činnosti. Vo všeobecnosti majú ženy vo väzení na Slovensku nízky sociálny status, nízky sociálny kapitál a pochádzajú zo sociálne deprivovaného prostredia. I vzhľadom na tieto skutočnosti sa potvrdzuje, že systém trestnej spravodlivosti v ich prípade do určitej miery reprodukuje sociálne nerovnosti. Zaujímavou súčasťou textu je tiež komparácia kriminality žien na Slovensku a v Čechách, pričom autori o niečo nižšiu kriminalitu žien na Slovensku vysvetľujú rozdielnym stupňom emancipácie žien v širšom kontexte spoločenských procesov modernizácie.

Záverečná kapitola sa zaoberá interpretáciou vývoja kriminality na Slovensku, ako i jej vlastnou sociologickou konceptualizáciou ako spoločenského fenoménu. Nepriaznivý vývoj kriminality po roku 1989 autorka chápe predovšetkým ako sociálny základ spoločenskej zmeny v 90. rokoch 20. storočia, pričom píše o troch možných interpretáciách: kriminalita ako produkt procesu sociálnej dezintegrácie, kriminalita ako racionálna voľba adaptačnej stratégie sociálnych aktérov a kriminalita ako rutinná činnosť spojená s každodennosťou. V záverečnom pokuse o syntézu konceptualizácie kriminality dospieva autorka k originálnej koncepcii sociálneho ukotvenia jednotlivca, ktoré má byť určujúcim faktorom prosociálneho a nedevidantného správania a jeho oslabenie kľúčovým mechanizmom etiologie kriminálneho správania. Takéto chápanie príčin kriminality je orientované predovšetkým na spoločenskú ukotvenosť jednotlivca. Autorka ju chápe ako súbor väzieb a významov, ktorými sa človek orientuje v spoločenskom celku. Toto výrazne prosociologické definovanie príčin kriminality je originálnym príspevkom k rozvoju kriminologických teórií. Vyčítať by sa mu azda dala istá nekomplexnosť, keď sa pri takomto chápaní znižuje význam iných alternatívnych vysvetlení kriminality (napríklad význam subkultúr, teória racionálnej voľby).

Treba preto konštatovať, že tento nesporne zaujímavý koncept by si istotne zaslužil širšie rozpracovanie a tiež azda i podrobnejšie vymedzenie voči existujúcim a i v tejto knihe tematizovaným teóriám kriminality. Napriek uvedeným drobným výhradám sa však táto monografia dá považovať za zásadné dielo sociologicky orientovanej kriminológie na Slovensku, ktoré má šancu stať sa v slovenskom kontexte sociologickou klasikou.

LITERATÚRA

- LUBELCOVÁ, G., 1996a: Formovanie východísk sociologickej interpretácie kriminality. In: Sociológia, roč. 28, č. 4.
LUBELCOVÁ, G., 1996b: Sociálna podmienenosť regionálnej diferencovanosti kriminality na Slovensku. In: Sociológia, roč. 28, č. 6.

- LUBELCOVÁ, G., 1999: Základné trendy a riziká vývoja kriminality na Slovensku 1989 – 1999. In: Sociológia, roč. 31, č. 5.
- LUBELCOVÁ, G., 2005: Alternatívne tresty v kontexte stratégií spoločenskej regulácie kriminality (od trestajúcej k obnovujúcej trestnej spravodlivosti). In Sociológia, roč. 37, č. 1.

Robert Klobucký
Sociologický ústav SAV, Bratislava